

BALTŲ ETIMOLOGIJOS

1. Pr. *bītas* ir **Pabēt'ai* „Pobethen“

Pr. *bītas* (gen. sg.) *īdin* (acc. sg.) „abendmal (Abendmahl) – vakaro valgis (vakarienė)“ III 75₈ (= *weczeres* Vileto Enchirid. 31₁₀₋₁₁ gen.sg.); *bitans ydi* „t. p.“ II 13₁₃ – vietoj **bītas *ydin* (Bezenberger BB XXIII 289), kur *bitans* iš prieš jį esančių *kelkan postan* gavo *-n-*; *bytis ydi* „des Altars – t. p.“ II 13₂ su *ydi* turbūt vietoj **ydi = *ydin* (Trautmann Altpr. Sprachd. 312, Endzelīns Senpr. val. 151); *bietis eden* „t. p.“ I 13₂; *betten eden* „abendmal (Abendmahl) – t. p.“ I 13₁₃, kur *betten* (acc. sg.), veikiamas prieš jį einančių *kelkan pho stan* (acc. sg.) ir ypač po jo einančio (anticipacija!) *eden* (acc. sg.), yra vietoj **bettis* (gen. sg.). Visais atvejais turime sudurtinį žodį (pagal vok. *abendmal* „Abendmahl“, žr. Топоров Прусск. язык I 233), artimą samplaikai pr. „vakaro“ (gen. sg.) + „valgi“ (acc. sg.); tą artimumą rodo ir minėtas *betten eden* (savotiška samplaika), kuris, kaip sakyta, yra klaida vietoj **bettis eden* (sudurtinis žodis). Forma gen. sg. *bītas* (III) yra *o*-kamienė (plg. *bītai*) ir senesnė už gen. sg. *bietis* I resp. **bettis* I, plg. pvz. acc. sg. pr. *wijran* (*o*-kamienė) greta inovacinės formos acc. sg. *wijrin*. Pr. „vakaro“ kilmė yra labai neaiški, žr. Trautmann l. c. („Unklar“), Endzelīns l. c. („Šā varda cilme ... nav droši noskaidrojama“), Топоров Прусск. язык I 230 tt. („Проблема этимологического объяснения этого слова имеет длинную историю и принадлежит к числу наиболее запутанных“). Žodžio pr. „vakaras“ (*o*-kamienio), kuris buvo, matyt, neutr. (plg. Trautmann l. c.), etimologijos neaiškumą lemia tai, kad iki šiol neturime tinkamo atsakymo į klausimą, ar pr. „vakaras“ yra iš pirmykščio pr. **bētan* (nom.-acc. sg. neutr.), ar iš pr. **bītan* (nom.-acc. sg. neutr.). Šio neaiškumo svarbiausia priežastimi laikau tą, kad grafonetiškas tokio klausimo aspektas iki šiol nebuvo kruopščiau tyrinėtas. Pr. „vakaras“ yra greičiausiai ne iš pr. **bītan*, o iš pr. **bētan*, kadangi: a) šis pr. žodis, kat-muose (I, II, III) paliudytas 7X (įskaitant ir adv. *bītai*), niekur nėra parašytas **beit-* ar pan. (plg. pvz. pr. *geiwin : giwei*), b) pr. *betten* I = **bīt-* grafonetiškai paaiškinti yra kur kas sunkiau (žr. toliau) negu pr. *betten* I = **bēt-*, kurį gali atspindėti ir lytis pr. *bietis* I [jos raidė *-i-* (prieš *-e-*) gali būti paprasčiausias priebalsio palatalizacijos ženklas], c) vv. pr. *Bētin* rodo irgi tą patį **bēt-* (Gerullis Altpr. Ortsn. 7, Топоров Прусск. язык I 231).

Subst. pr. **bētan* „vakaras“ (nom.-acc. sg. neutr.) yra iš **bē-* „temimas, prieblanda, sambrėškis, Dämmerung“ ← partic. praet. pass. neutr. = adj. (neutr.) **bētan* „sutemęs, temstantis“ bei „blizgantis, švitintis“ ← verb. **bē-* „temti; blizgėti, švitėti“ < balt.-sl. **bē-* (: **bā-*) „blizgėti, švitėti“ (> s. sl. *bě-ľ* „baltas, šviesus“ ir kt.), kuris savo kilme susijęs su įprastai atstatomu ide. **bhā-* „blizgėti, žibėti, švitėti“ > s. ind. *bhā-ti* „(jis) šviečia“ (žr. pvz. Trautmann Balt.-Sl. Wörterb. 29 t., Fraenkel LEW 32, Pokorny Idg. Wörterb. I 104 t.). Plg. Endzelīns Senpr. val. 152, Топоров Прусск. язык 1. c. (ir liter.). Dėl reikšmės „blizgėti, švitėti“ > „temti, tamsėti“ plg. lie. *brėkšti* „švisti, šviesėti“ (aukšt.) ir „temti, tamsėti“ (žem.), s. ind. *chāyā* „blizgėjimas“ ir „šešėlis“, vok. *Morgen* „rytas“ ir s. sl. *mrakъ* „tamsa“ ir kt. (žr. dar Endzelīns Senpr. val. 152, Топоров 1. c.). Pr. **bētan* „vakaras“ yra vak. baltų naujadaras, pakeitęs senesnį pr. žodį, atitinkantį lie. *vākaras* = la. *vakars* bei sl. *večerъ* (tas pakeitimas – gal dėl tabu, plg. Mažiulis. Kalbotyra XIV 104 t.). Pr. vv. *Bēten* (Gerullis Altpr. Ortsn. 7, *Bethen* Gerullis Altpr. Ortsn. 20) atsirado, matyt, iš pr. up. **Bētā* (ar su kitokiu kamiengaliu) ← partic. praet. pass. fem. = adj. (fem.) **bētā* „blizganti, švitinti“ (plg. lie. up. *Švitinỹs* < **švitintis*“, žr. Vanagas Liet. hydr. etimol. žodynas 338); pr. up. **Bētā* vediniu laikytinas pr. vv. *Pobeti/Pobeten* (Gerullis Altpr. Ortsn. 126) „vieta prie up. **Bētā*“, kuris lietuviškai būtų **Pabėčiai* [anksčiau esu kitaip manęs, žr. Mažiulis. Prūsų kalbos paminklai (toliau – PKP) II 241]. Kildinant pr. *bīta-* „vakaras“ (III) ne iš pr. **bētan*, o iš pirmykščio pr. **bītan* (žr. ir Mažiulis Kalbotyra 1. c.), susiduriama su pr. *betten* I, kurį skaityti **bīt-* nėra taip jau lengva, kaip manė Endzelīns 1. c. (ir, juo sekdamas, Mažiulis 1. c.), pagrindiniu tokio skaitymo ramsčiu laikydamos pr. *rekis* I bei *rekian* I. Iš tikrųjų manyti, kad pastarosios dvi lytys liudijančios apie *betten* = **bīt-*, yra labai rizikinga: a) pr. kat-muose nėra atvejų (bent jau aiškių), kuriais balsis pr. **ī* būtų parašytas raide *e* (ja kartais parašomas tik pr. **ī*), b) formos acc. sg. *rekian* I = **rikʹan* (baritoninės!) balsis **-ī-* (kirčiuotas – vietoj **-ī-*) bus atsiradęs pagal nom. sg. *rekis* I = **rikīs* (oksitoninė forma – su galinio skiemens kirčiuotu **-ī-* resp. su pirmojo skiemens nekirčiuotu **-ī-* iš nekirčiuoto **-ī-*, žr. PKP II 292), c) baritoninei acc. sg. *betten* I (perdirbtai iš baritoninės gen. sg. **bettis*, žr. anksčiau) buvo ne oksitoninė, o baritoninė nom. sg. forma. Mėginant pr. *betten* I kildinti iš **bīt-*, man rodos, belieka tik viena išeitis – reikėtų tokia labai abejotinos vertės hipotezė: a) arba šio *betten* raidė (resp. atitinkamas balsis) *-e-* (po *b-*) atsirado atrakciškai pagal *-e-* (prieš *-n*) bei pagal po *betten* einantį *eden* I, b) arba *betten* yra **bīt-*, okazionaliai atsiradęs iš nekirčiuoto **bīt-* (plg. PKP II 291 t.), t. y. spėjant, kad šis *betten* frazėje buvo ištartas proklitiškai arba enklitiškai. Dėl kitokių pr. „vakaro“ kilmės hipotezių, kurios atrodo dar mažiau patikimos, žr. Топоров Прусск. язык I 230 tt. ir liter.

2. Pr. *dagis* ir balt. *„pavasaris – vasara“

Pr. *dagis* „somer (Sommer) – vasara“ E 13 nom. sg. = **dagis* < **dagas* (tai aiškiai rodo *daga-*, žr. *dagagaydis*) – fleksijos vedinys (su šaknies balsio apofonija) iš pr. **deg-tvei* „degti“ = lie. *dèg-ti*, la. *deg-t*, sl. **deg-* [> **geg-q* > s.sl. *žeg-q* „deg(in)u“ ir kt.]: s. ind. *dáh-ati* „dega“, alb. *djek* „deginu“ (< **degō*) ir kt. < ide. **dheg^hh-* „degti“ (Pokorny Idg. Wörterb. I 240 t.). Pr. **dagas* „vasara“ = lie. (*dèg-ti*→) dial. *dāgas* „degi(ni)mas, (vasaros) kaitra“ (LKŽ II² 208), plg. germ. [**deg-* „(degti >) šviesti“→] **daga-* „diena“ (> go. *dags* „t. p.“ ir kt.), s. ind. [*dá(g)h-* „degti“→] *dāhaḥ* „degimas, karštis“, *ni-dāgháh* „karštis, vasara“ ir pan. Iš lie. *vāsara – pavāsaris* bei la. *vasara – pavasaris* spėti, kad greta pr. **dagas* „vasara“ (> *dagis* E) buvęs ir pr. **padagis* „pavasaris“ (Топоров Прусск. язык I 287), nėra pamato dėl šių priešasčių. Jau pats ryt. balt. **pavasaris* „pavasaris“ kartu su savo pamatiniu žodžiu ryt. balt. **vasarā* „vasara“ aiškiai rodo, kad šiam reikalui visai neseniai egzistavo vienas žodis – ryt. balt. **vasarā* „pavasaris-vasara“ (plg. Топоров Прусск. язык I 286 t.), kuris laikytinas bendrabaltišku – kilusiu iš balt. **vasera* „t. p.“ (dėl **-er-* plg. lie. dial. *pavās-er-is* „pavasaris“ Būga RR III 853, Skardžius Lietuvių kalbos žodžių daryba, 303, Eckert LKK VIII 145 t.) < balt. **veserā* „pavasaris – vasara“. Tuo metu, kai iš vak. balt. **dagas* „degi(ni)mas, (vasaros) kaitra“ (= lie. dial. *dāgas* „t. p.“) atsirado pr. **dagas* „vasara“, vak. balt. (**veserā* >) **vasarā* „pavasaris – vasara“ išvirto į pr. **vasarā* „pavasaris“; plg. pvz. sl. **vesnā* „pavasaris – vasara“, kuris, atsiradus naujam vasaros pavadinimui (davusiam, pvz., rus. *лето* „vasara“ ir pan.), virto į sl. **vesnā* „pavasaris“. Balt. **veserā* „pavasaris – vasara“ ir sl. **vesnā* „t. p.“ suponuoja heteroklitą (žr. pvz. Eckert LKK VIII 143 t.) balt.-sl. **veser* (nom.-acc. sg. neutr.)/**vesn-* „t. p.“ – nomen abstractum, prie kurio buvo prilipdytas ano meto balt.-sl. abstraktų darybai būdingas formantas (sufiksas) **-ā*; tai įvyko greičiausiai dėl to ir tada, kai pirmą kartą balt.-sl. **žeim*/**žeim-* „žiema“ [< ide. **gheim*/**gh(e)im-*, dėl jo žr. Mažiulis Этимология 1983, М. 1987 buvo išplėstas to paties formanto **-ā*, t. y.: balt.-sl. **žeim*/**žeim-* „žiema“ + **-ā* > **žeimā* „t. p.“. Čia reikia atsižvelgti ir į tai, kad ne tik balt.-sl., bet ir (juo labiau!) ide. prokalbėje metų laikams reikšti bus buvę ne keturi žodžiai – „žiema“, „pavasaris“, „vasara“, „ruduo“, o tik du – „žiema“ (tiksliau – „šaltas resp. šaltesnis metų laikas“) ir „pavasaris – vasara“ (tiksliau – „šiltas resp. šiltesnis metų laikas“); šitą dalyką aiškiai rodo tai, kad žodžiai „vasara“ ir „ruduo“ indoeuropiečių kalbose labai įvairuoja, pvz.: lie. *vāsara – ruduō*, rus. *лето* „vasara“ – *осень* „ruduo“, s. v. a. *sumar* „vasara“ – *herbist* „ruduo“, lo. *destas* „vasara“ – *autumnus* „ruduo“ ir kt., iš kurių nė vienas nesuponuoja žodžių ide. *„vasara“ resp. *„ruduo“ (jų, beje, niekas ir neatstato

ide. prokalbei). Balt.-sl. *veser/vesn- „pavasaris – vasara“ forma *veser (nom.-acc. sg. neutr.) yra, matyt, vietoj senesnės balt.-sl. *vesir < ide. *uesr „šiltas resp. šiltesnis metų laikas“ (įprasta jam atstatyti kitokią reikšmę – „pavasaris“, žr. pvz. Pokorny Idg. Wörterb. I 1174) > gr. εαρ „pavasaris“ ir kt. (žr. Pokorny 1. c.), kurių reikšmė „pavasaris“ atsirado panašiai kaip ir minėtų pr. *vasarā „pavasaris“, sl. *vesnā „t. p.“.

3. Pr. *gasto* ir kurš. *gēsalai

Pr. *gasto* „stucke“ E 238 (= *gastā) nom. sg. fem., kuris yra tarp *samyen* „acker (Acker) – ariama žemė, dirva“ (E 237) ir *modrgis* „morgen (Morgen) – margas (toks žemės matas)“ (E 239). Iš čia galima daryti išvadą, kad *gasto* „stucke“ (E 238) buvo „tam tikras sklypas (žemės gabalas)“ (Endzelīns Senpr. val. 175, Топоров Прусск. язык II 169, РКР II 23). Šio pr. žodžio kilmė nėra aiški; atsargiai keliamoji Торогово (Прусск. язык II 169 tt.) hipotezė laikytina, trumpai sakant, tik spėjimu. Pats esu linkęs spėti, kad pr. *gasto* = *gastā < vak. balt. *gastā yra sufikso *-tā vedinys (su šaknies balsio apofonija) iš balt.-sl. *ges- „ges(in)ti, (er)löschen“ (> lie. *gèsti* „erlöschen“, la. *dzest, dzèst* „gesinti“, s. sl. *u-gasiti* „užgesinti“ ir kt.) < ide. *g^hes- „t. p.“ (> s. ind. *jas-ate* „ist erschöpft“ ir kt., žr. Pokorny Idg. Wörterb. I 479); ši vak. balt. *gastā „tai, kas užgesę“ (: balt. *ges- „užgesti“) dėl darybos plg. pvz. su lie. *naštà* „Bürde, Last“ < *naštā „tai, kas nėšama, nėšta“ (: balt. *nes- „nešti“). Vak. balt. *gastā yra turbūt lydiminės žemdirbystės, susijusios su miško plotų deginimu (žr. pvz. P. Dundulienė. Lietuvių etnografija. – V., 1982, p. 33), laikų padaras: *„tai, kas užgesę“ > *„užgesusi žemė“ > *„užgesęs išdeginto miško plotas (jis, aišku, tik užgesęs tinkamas sėjai!)“ = „tam tikru būdu paruoštas sklypas“ > „sklypas“. Fr. Kuršaičio žodyne pateikiamas toponimas lie. *Gāstos* „Heinrichswalde“ (plur. tantum), kuri Endzelīns (Senpr. val. 175) atsargiai sieja su pr. *gasto*, lengvai gali būti iš apeliatyvo pr. *gastās „sklypai“ (nom. pl. fem.). Kuršių kilmės toponimas lie. *Gēsalai* (plg. Būga RR III 231) galėtų suponuoti kurš. *gēsalai „sklypai“ > kurš. *Gēsalai, su kuriuo lietuviai bus susipažinę dar prieš kuršiams išverčiant *g (+ priešakinės eilės balsis) į *dz (plg. Mažiulis V. Iš lietuvių etnogenezės. – V. 1981, p. 6). Taip manant, kurš. *gēsalai „sklypai“ būtų tos pačios šaknies ir panašios semantinės evoliucijos žodis kaip ir minėtas pr. *gas-tās (nom. pl. fem.) > lie. *Gās-tos*. Darybinį santykį tarp pr. *gasto* = *gas-tā „tam tikras sklypas“ ir kurš. **gēs-ala-* „t. p.“ (: balt. *ges- „gesti“) plg. pvz. su lie. *naš-tà* „Bürde, Last“ ir *nėš-alas* „t. p.“ (: lie. *nėš-ti*).